

ג. הערכים בבחירת בן זוג

יהודי ארץ ישראל נבדלו אפוא מיהודי בבל לא רק בגיל הנישואים שרווח אצלם, אלא גם במקומם של ההורים בכל הקשור לבחירת בני זוג לילדיהם. בקרב יהודי בבל היו אלה ההורים שבחרו בני זוג לילדיהם; לעומת זאת, בקרב יהודי ארץ ישראל הייתה מעורבותם של ההורים בעניין זה פחותה בהרבה. ולא עוד אלא שסביר להניח כי במקרים רבים כבר לא היה אביו של הבן שעמד לשאת אישה בחיים כלל.

למסקנה זו נודעת חשיבות מרובה. שיקוליהם של הורים בבחירת בן זוג לילדיהם אינם השיקולים המנחים צעיר וצעירה המחליטים להינשא על דעת עצמם. עניינם של הורים הוא בעיקר בהתאמתם של הצעיר והצעירה, ובסיכויי ההצלחה של הנישואים מאותן בחינות שיש להן חשיבות בשביל המשפחה כקבוצה חברתית רחבה. ואילו היחיד עצמו מונחה לעתים קרובות על ידי שיקולים של אינטרס אישי (יהיה טיבו אשר יהיה). מציאות זו, שבה היו רבים שנשאו אישה בעצמם ובחרו בת זוג לעצמם, בלי מעורבות הוריהם – בין היתר מפני שלעתים לא היו ההורים בין החיים – היה בה כדי ליצור אפיון אחר של קשר הנישואים. בחברה שבה רבים בוחרים לעצמם את בת זוגם, השיקולים בבחירת בת זוג אינם יכולים להתעלם מרצונם של הצעיר והצעירה עצמם.

סיפור במשנה, נדרים ט, י, 'יוכל להדגים הבנה זו. נאמר שם:

ומעשה באחד שנדר מבת אחותו הניה, והכניסוה לבית רבי ישמעאל ויפוה. אמר לו רבי ישמעאל: בני, לזו נדרת? אמר לו: לאו. והתירו רבי ישמעאל. באותה שעה בכה רבי ישמעאל ואמר: בנות ישראל נאות הן אלא שהעניות מנולתן. וכשמת רבי ישמעאל היו בנות ישראל נושאות קינה ואומרות: בנות ישראל אל רבי ישמעאל בכינה. וכן הוא אומר בשאול: 'בנות ישראל אל-שאול בכינה' (שמואל ב' א, כד).

משנה זו מספרת על אדם שאמור היה לשאת את בת אחותו, שבני משפחתו שידכו לו. ואולם, הוא לא רצה בנישואים אלה, וכדי להימלט מן הלחצים שהפעילו עליו בני משפחתו הוא נדר נדר, שתכליתו למנוע את מימוש הנישואים שיועדו לו.⁷⁸ עם זאת, אחרי ש'יפוה' בבית רבי ישמעאל הוא הודה שלא מ'אחת כזו' הוא נדר הנאה, ובכך נפתח פתח לביטולו של הנדר שנדר.

משנה זו מדגימה בפנינו את הפער שיכול להיות בין הערכים העומדים ביסוד

78 זה בדיוק המצב שנידון במשנה, נדרים ז, ח: 'היו מסרבים (=מפצירים) בו לשאת את בת אחותו ואמר קונם שהיא נהנת לי לעולם'. ייתכן שמשנה זו מבוססת על האירוע הקונקרטי המסופר במשנה שאותה ציטטנו.

העדפותיו של היחיד בבחירת בן זוג לבין אלה העומדים ביסוד השיקולים של בני משפחתו בבואם לבחור עבורו בת זוג.⁷⁹ בני המשפחה מודרכים על ידי שיקולים של קשר משפחתי; לעומת זאת, מעיניו של היחיד נתונים להיבטים שיש בהם כדי להשפיע על חיי הנישואים האישיים שלו. במקרה המסופר במשנה מדובר ב'יפיה' של בת הזוג; דבר זה הוא שגרם לאותו אדם לסרב להפצרותיהם של בני משפחתו לשאת את בת אחותו, והשינוי שחל במראה שלה הוא שהביא אותו לשנות את עמדתו ולהסכים לנישואים בסופו של דבר.

מה היה בדיוק טיבה של אותה פעולת 'יפוי' שרבי ישמעאל 'יפה' את בת האחות? לשונה של המשנה סתומה ונותנת מקום למחשבה שהיפוי שבו מדובר הוא אסתטי. ואולם, בברייתא המקבילה שבתוספתא מצוטט הפסוק מספר שמואל בשלמותו: 'כשמת מה היו אומ' לפניו? בנות ישראל על ר' ישמעאל בכינה "המלבישכם שני עם עדנים המעלה עדי זהב על לבושכן"'.⁸⁰ לשון זו רומזת לכך ש'יפוי' של בת האחות היה קשור בהענקה של תכשיט כלשהו שנתן לה רבי ישמעאל. ואכן, במסורת שבתוספתא פנה רבי ישמעאל אל אותו אדם ואמר לו: 'זכיתה בה ובכלים שעליה'. אין זה מקרה שבעקבות כך פירשו שני התלמודים את משנתנו: 'שעשה לה שן של זהב'.⁸¹

סיפור זה מצביע אפוא על חשיבותם של היבטים ממוניים ועל משקלם בתודעתו ובהעדפותיו של היחיד, בבואו לבחור לעצמו בת זוג פוטנציאלית. דבר זה עולה לא רק מהתנהגותו של אותו אדם לבסוף, ומהסכמתו לשאת את בת אחותו אחרי שרבי ישמעאל 'עשה לה שן של זהב', אלא בעיקר מעצם העובדה שכך חשב רבי ישמעאל שראוי לעשות! דרך עיצובו של הסיפור מלמדת, שרבי ישמעאל הניח שהענקה של דבר בעל ערך כספי רב לבת האחות הוא הדבר שיהיה בו כדי לפתות את קרובה לשאת אותה לאישה, וסופו של האירוע אישר את הנחתו. הנחה דומה באה לידי ביטוי בהסברו של התלמוד לדרישה להשיא את הבנים ואת הבנות, הנזכרת בכתוב בירמיהו כט, ו: 'וקחו לבניכם נשים ואת בנותיכם תנו לאנשים'. התלמוד מסביר, שכוונת הכתוב היא שהאב יעניק לבתו נדוניה נאה כדי שגברים יחפצו לשאתה לאישה: 'הא קא משמע לך,

79 בטיבם של הערכים השונים העולים מן הסיפור – נישואים בתוך המשפחה מזה ומעמד כלכלי מזה – נשוב לדון בהמשך.

80 תוספתא, נדרים ה, ו (מהדורת ליברמן, עמ' 116).

81 עיינו: ירושלמי, נדרים ט י, מא ע"ג; בבלי, נדרים סו ע"ב. וראו: ש' ליברמן, תוספתא כפשוטה, ז (נדרים), עמ' 475. עיינו גם: ספרי לדברים, פסקה שה (מהדורת פינקלשטיין, עמ' 325); תוספתא, כתובות ה, י (מהדורת ליברמן, עמ' 74), שם נקרא הפסוק 'אם לא תדעי לך היפה בנשים' (שיר השירים א, ח) כלפי אישה שהייתה עשירה. השוו: M. Satlow, "One Who Loves His Wife Like Himself": Love in Rabbinic Marriage, *JJS*, 49 (1998), pp. 72–75.

דנלבשה וניכסה וניתיב לה מידי, כי הכי דקפצי עלה ואתו נסבי לה'.⁸² ההנחה העומדת ביסודו של הסבר זה היא, ששיקולים ממוניים עומדים במרכז תודעתו של אדם בבואו לבחור לעצמו בת זוג. ואכן, כך עולה גם מן הסיפור על 'ההוא גברא דאמר להו הבו ליה ארבע מאה זוזי לפלוני ולנסיב ברת'.⁸³ אף כאן הנחתו של האב הייתה שסכום נאה של כסף הוא האמצעי הטוב ביותר לפתות את הצעיר המיועד לשאת את בתו. הרצון לזכות בממון הרב שהאישה הייתה מביאה עמה כנדרוניה לנישואיה היה ידוע אפוא לחז"ל, והם ראו בו את המניע המרכזי בבחירת בת זוג. הם אמנם גינו מניע זה ומנו את 'הנושא אשה לשם כתובה' – היינו לשם זכיה בכסף הנדרוניה⁸⁴ שהאישה הייתה מביאה לבעלה בנישואיהם – כאחד מבין 'ארבע פרוטות [ש] אין בהם סימן ברכה לעולם'.⁸⁵ ואולם, העובדה שהברייתא מגנה אדם הנושא אישה כדי לזכות בכספה אין בה כדי לערער על עצם היכרותה עם התופעה גופה. היכרות זו באה לידי ביטוי גם בברייתא אחרת, המתייחסת לשיקולים השונים המנחים בני אדם בבחירת בת זוג לשם נישואים:

יש נושא אשה לשום זנות, ויש נושא אשה לשום ממון ויש נושא אשה לשום גדולה ויש נושא אשה לשום שמים. הנושא אשה לשום זנות – עליו הכתוב אומר 'בה' בגדו כי בנים זרים ילדו' (הושע ה, ז).⁸⁶ הנושא אשה לשום ממון – עליו הכתוב אומר 'עתה יאכלם חדש את חלקיהם' (שם), חדש נכנס וחדש יוצא וממנם כלה. הנושא אשה לשום גדולה – לסוף שמורידין אותו מגדולתו. הנושא אשה לשום שמים – סוף שיוצאין ממנו בנים שמושיעין את ישראל.⁸⁷

82 בבלי, כתובות נב ע"ב (=קידושין ל ע"ב). תרגום: את זה הוא מלמד אותנו: שילביש אותה ויכסה אותה ויתן לה דבר, כדי שיקפצו עליה ויבואו לשאת אותה.

83 בבלי, ביצה כ ע"א. תרגום: מעשה באדם שאמר להם: תנו ארבע מאות זוז לפלוני, וישא את בתי.

84 זה אחד המשמעים של המילה 'כתובה' בספרות התלמודית. ראו: M.A. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine: A Cairo Geniza Study*, Tel-Aviv-New York 1980, I, pp. 310–311.

85 תוספתא דרך ארץ, פרק רבי שמעון, ה (מהדורת היגער, עמ' 246). והשוו: סדר אליהו זוטא, טז, ד"ה ארבע (נספחים לסדר אליהו זוטא, מהדורת מ' איש-שלום, וינה תרס"ד, עמ' 9). במקבילה שבבבלי, פסחים נ ע"ב, נזכר 'שכר יתומים' תחת 'נושא אשה', שחסר מכל וכל. בפירוש רבנו חננאל הלשון היא: 'והנושא ונותן במעות של יתומים', ושם ניסוח כזה הוא העומד ביסוד חילוף המסורת.

86 בכ"י עפשטיין (על פי הרשום במדור שינויי הגרסאות במהדורת היגער [סימנו שם דט]) הכתוב המצוטט כאן הוא: '[יאכלו] ולא ישבעו וזנו ולא יפרצו' (הושע ד, י). מבחינת העניין גרסה זו נראית טובה יותר, אבל ייתכן שהיא פרי תיקון מדעת.

87 תוספתא דרך ארץ, פרק רבי שמעון, ו (מהדורת היגער, עמ' 246–247). והשוו: בבלי, קידושין ע ע"א; סדר אליהו זוטא, ג (מהדורת איש-שלום, עמ' 177); שם, טז (עמ' 9).

ברייטא זו מאפשרת הצצה לשיקוליהם של רבים בבואם לבחור לעצמם בת זוג. היא מציינת ארבעה שיקולים: הנאה מינית, רווח כספי, מעמד חברתי וקיום מצווה. היא מגנה את מי שנושא אישה 'לשום זנות' (היינו, לשם סיפוק צרכיו המיניים), או 'לשום ממון' (היינו, כדי להנות מכסף הגדוניה שהאישה מביאה עמה בנישואיה), או 'לשום גדולה' (היינו, לשם שיפור מעמדו החברתי). כנגד זאת היא קושרת שבחים למי ש'נושא אשה לשום שמים' (היינו, לשם העמדת ולדות). עם זאת, אין בדברי הברייטא כדי לטשטש את היכרותה עם העובדה שהשיקולים המנחים אנשים רבים הם דווקא אלה שאותם היא מגנה.

המקורות שהובאו לעיל מאשרים את הבחנתה של הברייטא, ששיקולים כלכליים היו אחד הגורמים שעל פיהם נהגו רבים לבחור בת זוג. ברייטא אחרת מאשרת את נוכחותם של השיקולים האחרים שהיא מונה: 'תנו רבנן: יפיפיות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם ליופי, שאין האשה אלא ליופי. מיוחסות שבהן מה היו אומרות? תנו עיניכם למשפחה, לפי שאין האשה אלא לבנים. מכוערות שבהן מה היו אומרות? קחו מקחכם לשום שמים ובלבד שתעטרונו בזהובים'.⁸⁸ ברייטא זו, המופיעה בתלמוד הבבלי, שונה ממקבילתה שבתלמוד הירושלמי (בסוף מסכת תעניות), שכן היא כוללת נימוקים ('לפי שאין האשה אלא ל...') ללשונות 'הפיתוי' המושמות בפיהן של שלוש קבוצות הנשים. דומה כי מקורם של נימוקים אלה הוא בברייטא אחרת שבבבלי, כתובות נט ע"ב, המיוחסת לרבי חייה, ובה נאמר: 'אין אשה אלא ליופי, אין אשה אלא לבנים... אין אשה אלא לתכשיטי אשה'. ברייטא זו מציגה את הדעות השונות שרווחו בקרב גברים בעולמם של חז"ל על ייעודה של האישה: להיות נאה, ללדת ולהביא לבעלה תועלת כספית, בדמות התכשיטים שהיא מביאה עמה בנדונייתה.⁸⁹ עורך הברייטא שבתענית שילב את 'תני רבי חייה' כהנמקות ללשונות הפיתוי של הנשים, ולשונה המקורית של הברייטא הייתה: 'תנו עיניכם ליופי... תנו עיניכם למשפחה... קחו מקחכם לשם שמים'.⁹⁰

על פי שחזור זה, אין הכרח להבין שה'פיתוי' 'תנו עיניכם למשפחה' מכוון לתועלת

88 בבלי, תענית לא ע"א.

89 התפיסה שייעודה של האישה להיות נאה – יש להניח שלבעלה דווקא – באה לידי ביטוי גם במימרה המונה 'אשה נאה' בין אחד משלושה דברים ה'מרחיבין דעתו של אדם' (בבלי, ברכות נז ע"ב).

90 וראו: פ' מנדל, "'לא היו ימים טובים לישראל כחמישה עשר באב וכיום הכיפורים": על המשנה האחרונה של מסכת תענית וגלגוליה', תעודה, יא (תשנ"ו); מחקרים במדרשי האגדה – ספר זיכרון לצבי מאיר רבינוביץ, עמ' 153, הערה 24. מנדל העמיד גם על סממנים לשוניים, ה'מעידים על ברייטא זו כברייתא "בבלי" (שם). לא זו אף זו: לדעתו, 'לא מצאו חכמי בבל במשנתם הסבר "רומנטי" למחולות הבנות, ועל כן הוסיפו לברייטא דברי פירוש (ואף בבא נוספת! [הבא האחרונה – ע"ש])' (שם, עמ' 160, הערה 47).

שתצמח לגבר מהבטחת כשרות ייחוסם של הבנים, ואפשר שהכוונה היא שחיתון במשפחה ממעמד גבוה מביא תועלת לגבר מבחינת מעמדו החברתי. כפי שראינו, לדבר זה מכוונת הברייטא שבתוספתא דרך ארץ המדברת על 'הנושא אשה לשום גדולה'. בדומה לכך, מנקודת מבטה של אותה הברייטא, אדם ש'נותן עיניו ליופי' הוא בבחינת 'הנושא אשה לשום זנות', שהרי אם רצונו באישה שתמשוך אותו ביופיה, הרי כוונתו להגאה בתחום המיני.⁹¹ ומי שנותן עיניו ב'תכשיטי אשה' הרי הוא 'נושא אשה לשם ממון'. נמצאנו למדים אפוא, שהמניעים המדריכים בני אדם בבחירת בת זוג הנזכרים בברייטא שבתוספתא דרך ארץ נזכרים גם במקורות נוספים.

לאמיתו של דבר אין בכל זה כדי להפתיע. כבר ציין שמואל ספראי: 'בחזור שבין הצעיר לצעירה ובהשתדכות בין המשפחות עולים כל השיקולים המופיעים בחיי כל העמים בכל התקופות; נשקל יופיה של הכלה, שלימותה הגופנית, חריצותה וזריזותה, מעמדם הכלכלי של התתן ושל הכלה, מזגם וכדומה'.⁹² הדעת נותנת שערכים בסיסיים כגון עושר, בריאות תקינה, מעמד חברתי, וכיוצא באלו – ערכים הממלאים תפקיד מרכזי בכל חברה ובכל עת – עמדו הן בתודעתם של יהודי בבל הן בתודעתם של יהודי ארץ ישראל בעת בחירת בן זוג לגישואים. כך דרכו של עולם, ואין סיבה להניח שיהודי ארץ ישראל ובבל היו יוצאי דופן מבחינות אלה. אבל דווקא בשל כך אין עניין מיוחד בהיבטים אלה, שהם רגילים ושכיחים. השאלה היא אם היה ערך כלשהו, נוסף וייחודי, שהייתה לו חשיבות בחברה היהודית בתקופת המשנה והתלמוד. בזה אנו מגיעים לערך הייחוס.

ד. ייחוס

הברייטא שבסוף מסכת תענית שמה בפיהן של נשים מיוחסות את הנימוק שבעטיו כדאי להם לגברים 'לתת עיניהם למשפחה': 'לפי שאין האשה אלא לבנים'. נימוק זה מבקש להביע את חשיבות המוצא של בן זוג פוטנציאלי לקביעת מעמדם וכשרותם של הילדים שייוולדו מקשר הגישואים. בכך מציבה ברייתא זו בפנינו את חשיבותו של ערך הייחוס בכל הקשור לבחירת בן זוג.

פנתס מנדל הראה שברייטא זו בצורתה הנוכחית היא 'ברייטא בבליית', ויש אפוא לראותה כמקור המשקף את עולמם של יהודי בבל.⁹³ ואכן, חוקרים אחדים כבר ציינו בהדגשה את מרכזיותו של ערך הייחוס בעולמה של החברה היהודית בבבל בתקופת

91 ראו: סטלו (לעיל, הערה 81), שם.

92 ראו: ש' ספראי, בשלהי הבית השני ובתקופת המשנה, ירושלים תשמ"ג, עמ' 72.

93 ראו: מנדל (לעיל, הערה 90), שם.